

Daiga Dupate

Diskusiju cikls “Zinātnes, kultūras mantojuma un ideoloģijas krustpunkti RSU muzeja krājumā”

2022. gadā no 24. augusta līdz 22. septembrim Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Vēstures muzejs gan klātienē RSU Anatomijas muzejā, gan attālināti interneta platformā ZOOM interesentiem piedāvāja diskusiju un kino ciklu “Zinātnes, kultūras mantojuma un ideoloģijas krustpunkti RSU muzeja krājumā”. Cikls bija veidots, pamatojoties uz kādreiz studiju procesā izmantotām, bet tagad RSU Vēstures muzeja krājumā glabātām mācību kinofilmām, kuras ir digitalizētas, turklāt daļai filmu ir pievienoti titri latviešu un angļu valodā. Kinolentes 2010.–2011. gadā muzejam nodeva RSU Mācību servisa nodaļa (vēsturiski – augstskolas kino un foto laboratorija), kuras uzdevums reiz bija rūpēties par to, lai studiju procesu tehniski nodrošinātu ar vizuālo, arī kino, materiālu. Šī struktūrvienība Rīgas Medicīnas institūtā (nosaukums no 1950. līdz 1990. gadam), vēlāk RSU, pastāvēja no 1957. līdz 2011. gadam, kad to pievienoja RSU Informācijas tehnoloģiju departamentam.

Šobrīd RSU Vēstures muzeja krājumā ir 215 16 milimetru un deviņas 35 milimetru kinolentes: 14 no tām ir padomju propagandas filmas, piemēram, lai mācītu marksisma–ļeņinisma pamatus; 168 kinolentes ir veltītas medicīnai, farmācijai un veselības aprūpei, arī palīgnozārēm – ķīmijai, fizikai, higiēnai u. tml.; 14 filmas ir par tautsaimniecību un ekonomiku – tās savulaik demonstrētas mācību priekšmeta “Politiskā ekonomija”¹ apguves gaitā. Krājumā ir arī 12 filmas, kuras uzņēmuši Rīgas Medicīnas

¹ Sociālisma sistēmas valstīs politiskā ekonomija jeb politekonomija kā vienīgā ekonomikas teorijas mācība pastāvēja līdz šīs sistēmas sabrukumam 20. gs. 80. gadu beigās.
<https://enciklopedija.lv/>

institūta (RMI) docētāji un studenti. Trīs no tām veidotas studiju vajadzībām, pārējās tapušas, lai dokumentētu RMI notikumus.

Dažas no digitalizētajām un titrētajām filmām RSU pasākumos ir demonstrētas arī iepriekš. Tomēr šoreiz kino skatīšanās un tam sekojošās diskusijas ļāva uz šo kultūras mantojumu paraudzīties citādi, padziļināti. Diskusiju mērķis bija veicināt paudžu savstarpējo sapratni, skaidrojot vai pat salīdzinot vērtību veidošanas toreiz – padomju gados – un mūsdienās, kad aktuāla ir zināšanu dekolonizācija un deideoloģizācija, kas šodienas skatītājam palīdz gūt priekšstatu par šāda kultūras mantojuma vietu pagātnes un tagadnes sabiedrībā. Visus kino darbus un diskusijas iespējams noskatīties RSU youtube kanālā, video sadaļā, piemēram: https://www.youtube.com/watch?v=FUdS0u9Y9_8.

Tēmu loks

Diskusiju cikla “Zinātnes, kultūras mantojuma un ideoloģijas krustpunkti RSU muzeja krājumā” ietvaros bija iespēja noskatīties septiņas 20. gs. 70. un 80. gados PSRS tapušās filmas. Vienu no tām – “Brīnumdakteri” (Znakharstvo i zdorov’e, 1975) – veidojusi Rīgas kinostudijas radošā grupa režisora Arvīda Krieva vadībā. Sākotnējais pasūtījums no Maskavas bija uzņemt filmu, kurā būtu skaidri pausts varas nosodījums pūšļošanai jeb tautas dziedniecībai. Taču vēlāk tapa filmas versija latviešu valodā, kurā ir jūtama krietni mērenāka attieksme pret šo jautājumu. Diskusiju cikla laikā tika demonstrēta filmas latviešu versija.

Vēl viena filma, “Medicīna un laiks” (Meditsina i vremena, 1972), kas bija tapusi ar latviešu autoru, to skaitā RMI docētāju – medicīnas vēsturnieku – līdzdalību, un arī ietverta programmā, ir “fundamentāls darbs, kuru patiešām būtu vērts redzēt”, apgalvo kinorežisors Dāvis Sīmanis².

Pēc abu šo filmu noskatīšanās notika diskusija, kurā piedalījās kinorežisors Arvīds Krievs, folkloras pētnieks Aigars Lielbārdis, latviešu literatūrzinātniece, valodniece, publiciste, rakstniece un filoloģijas zinātņu doktore Janīna Kursīte-Pakule un medicīnas vēstures doktors Juris Salaks.

² Dāvis Sīmanis (1980) – starptautiski novērtēts un skatītāju atzīts kino un montāžas režisors, publicists. Absolvējot Latvijas Universitāti, ieguvis maģistra grādu vēsturē. Kopš 2013. gada ir Latvijas Kultūras akadēmijas mākslas zinātņu doktors, kino teorijas, montāžas un režijas profesors, bijis arī Helsinku Ālto universitātes (*Helsinki University of Technology*) Kino režijas katedras asociētais profesors.

Filma “Sports iedzīvotāju masām” (Sport – dostoiānie millionov, 1979) oriģināli ir ieskaņota angļu valodā un, iespējams, veidota kā ideoloģisks mācību līdzeklis angļu valodas apgūšanai vai padomju sporta reprezentācijai ārzemēs. Tajā līdztekus dažādu sporta veidu praktiskajam atainojumam skaidri “starp rindām nolasāms”, ka tieši Padomju Savienībā dzīvo veselīgi un sportiski cilvēki. Līdzīga satura kinodarbs, tomēr ar uzsvaru uz pareizu, sabalansētu fizisko nodarbību organizēšanu bērniem, ir filma “Bērnū fiziskās audzināšanas higiēniskie pamati” (Gigienicheskie osnovy fizicheskogo vospitaniia detei, 1979). Par šo filmu uz diskusiju tika aicināts sporta žurnālists Anatolijs Kreipāns, vēsturnieks Guntis Vāveris un pedagoģijas doktore Tatjana Koķe.

Savdabīga ir mācību filma “Hīpnoze” (Gipnoz, 1973), kurā nepastarpināti demonstrēts psihiatra darbs ar pacientiem un dažādu medicīnas iekārtu lietošana, lai fiksētu hipnoterapijas iedarbīgumu. Diskusijā par šo interesanto tēmu piedalījās narkoloģe un hipnoterapeite Rimma Kurača, psihiatrs Pēteris Zālītis, vēstures doktore Ineta Lipša un medicīnas vēstures doktore Ieva Lībiete.

Filmā “Par kulturālu un veselīgu dzīvesveidu” (Za kul’turnyi, zdorovi obraz zhizni, 1987) aplūkotas studentu problēmas 80. gadu otrajā pusē. Tajā uzklāstīti jaunieši, viņu viedoklis par izglītību, sadzīves un garīgajām vajadzībām, kā arī sniegts didaktisks skaidrojums par alkohola ietekmi uz jaunu cilvēku reproduktīvo veselību. Par šo tēmu diskutēt bija aicināta politikas zinātniece un vēstures doktore Ilga Kreituse un medicīnas zinātnu doktori Jānis Vētra un Vladimirs Voicehovskis, kuri paši bijuši medicīnas studenti 20. gs. 80. gados.

Par filmu “Apziņa, tās rašanās un būtība” (Soznanie, ego proiskhozhdenie i sushchnost’, 1971), kas reiz bijis palīgmateriāls mācību priekšmeta “Dialektiskais materiālisms” apgūšanai, filozofs un publicists Artis Svece, kurš piedalījās diskusijā, teica: “Skatoties šo filmu, pirmais jautājums, kas nāca prātā – kam filma īsti ir domāta? Tās vēstījums patiesībā ir ļoti sarežģīts, stāsta vienkāršība ir šķietama. Autori “riņķo” ap ļoti izsmalcinātām problēmām, veidojot stāstījumu, kurš patiesībā nav sakarīgs.” Savukārt viena no diskusijas apmeklētājām, kino kritiķe un filozofe Elīna Reitere, minēja, ka neatkarīgi no satura un tā, kā stāsts izstāstīts, filma ir absolūts brīnums, formas ziņā tā varētu būt esejfilma, un viņai tā ļoti patikusi.

Kino un montāžas režisors publicists Dāvis Sīmanis analizēja visas ciklā ieļautās filmas kā kinodarbības: “Ir ļoti grūti runāt par kino, kas nav veidots kā mākslas darbs, bet tam ir sava funkcija. Un gadu gaitā šī funkcija

ir mainījusies. Šīs filmas ir populārzinātniskas. Atsevišķos gadījumos pat vārds “populārs” būtu jāliek pēdiņās, jo zinātniskā komponente filmas rašanās momentā ir bijusi daudz svarīgāka.”

Kur padomju gados ražots populārzinātniskais kino?

Pēc Otrā pasaules kara līdz pat 20. gs. 90. gadiem populārzinātniskās filmas galvenokārt tapa četrās PSRS kinostudijās. Svarīgākā no tām bija “Centrnauchfil'm” jeb Centrālā zinātnisko filmu studija, kas atradās Maskavā, un tās sākotnējais nosaukums bija “Voentehfil'm”. Bez šīs bija vēl trīs zinātnisko filmu studijas: “Lennauchfil'm”, kas atradās Ļeņingradā (tagad Sanktpēterburga) un bija saistīta ar labi zināmo kinostudiju “Lenfil'm”; “Kievnauchfil'm” Kijevā (tagad Kijiva), Ukrainas PSR, bija saistīta ar Aleksandra Dovženko vārdā nosaukto kinostudiju; un Gruzijas hronikas dokumentālo un populārzinātnisko filmu studija uz filmu studijas “Gruzija-fil'm” bāzes Tbilisi, Gruzijas PSR. Kāpēc tieši šīs četras vietas? Iespējams, tādēļ, ka tās bija četras lielākās filmu studijas PSRS.

Rīgas kinostudija, kad tā 60. gados ieguva savu jauno ēku kompleksu Šmerlī (Rīgā), kļuva par piekto lielāko kinostudiju Padomju Savienībā ar atbilstošu kapacitāti, lai varētu izpildīt dažāda veida padomju ministriju pasūtījumus. Šeit tapušas filmas, kas aptvēra dažādas zinātnes nozares, piemēram, ģeoloģiju un ģeogrāfiju, bioloģiju, medicīnu, vēsturi, arī filozofiju.

Zinātne un kino

Dāvis Sīmanis minēja, ka, skatoties šos kinodarbus mūsdienu kontekstā, visticamāk, tajos rādītie zinātniskie sasniegumi šķiet mazāk nozīmīgi zinātnes nemitīgās attīstības dēļ un drīzāk redzama ir tālaika zinātnes attīstības stadija, kas ir piefiksēta audiovizuālā formātā. Tomēr pilnīgi noteikti šis ir ļoti interesants materiāls, ko pētīt. Jāakcentē tā vēsturiskā vērtība, kas slēpjas mākslinieciskajos izteiksmes līdzekļos, kuri kino vai kultūrvēstures kontekstā ir ļoti interesanti, jo redzama mijiedarbība starp tehnoloģisko un māksliniecisko realizāciju. Turklāt šiem kinodarbiem bija konkrēts ideoloģijas un propagandas uzdevums. Tāpēc ir svarīgi saprast šo kinodarbu ideoloģiskos paņēmienus, ar kuru palīdzību skatītājs tika ietekmēts, kā arī to, kādā veidā tika veidots tā skatījums uz konkrētām lietām.

Kas skatījās populārzinātniskās filmas?

Tie, kuri ir piedzīvojuši padomju periodu, atceras, ka kinoteātros pirms kinofilmām vienmēr tika rādīti kinožurnāli. Tie bija īsi dokumentālu filmu sižeti ar ziņu saturu, kas varēja aktualizēt arī nesenus notikumus un kuriem piemita ideoloģiski piesātināts vēstījums.

Filmas, kas ietvertas šajā RSU muzeja organizētajā diskusiju ciklā, pēc satura bija detalizētākas un pēc apjoma garākas nekā šie kinožurnāli, un tās nebija piemērotas demonstrēšanai pirms spēlfilmām. Zinātniskajām filmām bija citi izplatīšanas ceļi, piemēram, zinātniskās biedrības, kas republikās darbojās ar mērķi izplatīt Padomju Savienības sociāli politiskās vērtības. Šādas biedrības bija arī ārpus galvaspilsētām, un tās organizēja populārzinātnisko filmu seansus.

Otrs izplatīšanas veids bija televīzija. Tai attīstoties, šādas filmas programmās tika iekļautas regulāri, potenciāli sasniedzot visplašāko auditoriju. To ir svarīgi ņemt vērā, ja tiek runāts par ideoloģisko komponenti. Neraugoties uz padomju cilvēku ierobežotajām iespējām iegādāties modernu tehniku, tajā skaitā televizorus, televīzijas skatītāju auditorija tomēr bija milzīga, un šis bija ļoti spēcīgs ideoloģijas propagandas un padomju pilsoņa morālās audzināšanas instruments. Intrīģējošais populārzinātniskais saturs daudz labāk piesaistīja skatītāju nekā klaja propaganda, kas tieši vai dažkārt nedaudz aizplīvuroti caurvija katru filmu.

Par mācību filmu ražošanu

PSRS laikā mācību programmas un metodiskos materiālus izstrādāja centralizēti un saskaņoja Maskavā. Augstākā un arodizglītība bija pakļauta PSRS Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrijai. Tomēr medicīnas izglītību organizēja PSRS Veselības aizsardzības ministrija, pie kuras bija izveidota Centrālā mācību kino, izglītojošā darba un metodiskā problēmkomisija – institūcija, kura sekoja kino materiālu atlasei un ražošanai medicīnas mācību iestādēm PSRS. Šos kino materiālus visbiežāk gatavoja kino laboratorija “Soiuzvuzfil’m”, kas bija daļa no ļoti plašās, iepriekš minētās kino industrijas un ražoja ne tikai medicīnas, bet dažādām zinātnes nozarēm paredzētus kino materiālus. Šo filmu sagatavošanā kā konsultanti tika iesaistīti augstskolu mācībspēki.

70. gadu periodikā var lasīt, ka Centrālā mācību kino izglītojošā darba un metodiskā komisija atlasīja filmas, ko izplatīt visām PSRS augstskolām un ko demonstrēt Vissavienības kinofestivālā.³ Vai kāda no RMI veidotajām filmām bijusi ietverta programmā un guvusi panākumus šādā festivālā, tas ir vēl pētāms jautājums.

Kāpēc šīs filmas būtu vērts redzēt?

Dāvis Sīmanis atzīmē, ka tās dažas kinostudijas, kas šeit minētas iepriekš, bija visattīstītākās visā Padomju Savienībā. Tās bija aprīkotas ar modernāko aparatūru un iekārtām, to tehniskās iespējas ļāva populārzinātniskos stāstus radīt ļoti skatāmus, viegli uztveramus, koncentrētus, lai saturu pasniegtu maksimāli saprotamā un īsā veidā. Visās šajās studijās bija ļoti spēcīgas animācijas nodaļas, kas palīdzēja šīs filmas veidot atraktīvas. Filmās izmantots dažāda veida makro un mikro filmējums, tā saucamais *time-lapse* – tehnisks paņēmieni, kas ļauj ilgus procesus parādīt paātrinātā tempā (filmā “Apziņa, tās rašanās un būtība” paātrinātā tempā redzams, kā notiek auga dīģšanas process). Skatoties šādas filmas, atklājas, cik tehnoloģiski attīstīta tajā laikā bija filmu industrija PSRS. Arī šis ir vērtīgs aspekts, kas piešķir šīm filmām īpašu vērtību.

Vēl viena šo filmu vērtība, kā saka Sīmanis, ir tā, ka filmas veidojuši profesionāli režisori, kuri uzņēmuši arī citus nozīmīgus kinodarbus plašai auditorijai. Vienlaikus ar filmu saturu, kuru gan no šodienas skatpunkta vērtējam atšķirīgi, šiem kinodarbiem ir arī vērtīgs mākslinieciskā nozīme, kaut vai vērtējot tikai izteiksmes veidu. Autori neatsakās no saviem standartiem, sava rokraksta, veidojot populārzinātnisko kino, tādēļ kino forma lielākajai daļai šo darbu ir ļoti interesanta. Un tie ir argumenti, kāpēc ir vērts šo kino skatīties un šos darbus saglabāt muzeja krājumā.

Daiga Dupate

Rīgas Stradiņa universitātes Vēstures muzeja vadītāja, Latvija /
Head of the History Museum at Rīga Stradiņš University, Latvia

³ Nemiro, E. (1980). “Na povestke dnia – uchebnoie kino”. Padomju Mediķis. 17.01.1980.